

Lunds Universitet

Historiska Institutionen

HIS K01

Examinator: Dick Harrisson

Handledare: Klas-Göran Karlsson

Minnet som delar Europa

En historiedidaktisk undersökning angående den kommunistiska brottshistoriens plats i den europeiska historiekulturen med utgångspunkt i Pragdeklarationen 2008

Algot Thorin

1. Inledning	3
2. Metod, teori, begrepp och källmaterial	4
2.1 Historiekultur	5
2.2 Historiebruk	7
2.2.1 Olika sorters historiebruk	7
2.3 Källmaterial och tillvägagångssätt	9
3. Syfte och frågeställningar	10
3.1 Syfte	10
3.2 Frågeställningar	10
4. Forskningsläge och historisk bakgrund	10
5. Analys	17
5.1 Bakgrund till Pragdeklarationen	17
5.2 Frågor till en av undertecknarna	18
5.3 Deklarationstexten	20
5.3.1 Jämförelser med nazismen	20
5.3.2 Europa som historiekulturell arena	21
5.3.3 Förslag till konkreta åtgärder	23
5.3.4 Kritik mot specifika aktörer	24
5.4 Deklarationens eftermäle, debatt i Europaparlamentet	25
5.4.1 Europaparlamentet 2009	26
5.4.2 Resolutionen	26
5.4.3 Debatterna i plenum	28
6. Sammanfattning och slutdiskussion	31
6.1 Frågeställningarna	32
6.2 Förslag till framtida forskning	35
7. Käll- och litteraturförteckning	36
7.1 Källmaterial	36
7.2 Litteratur	36
7.3 Övriga hänvisningar	37
8. Bilagor	37

1. Inledning

Europa har haft ett minst sagt traumatiskt och komplicerat 1900-tal, och alla de katastrofer, folk mord, världskrig och förtryckande totalitärstater som präglat kontinentens turbulenta förflutna har såklart satt sina avtryck på hur Europa ser ut idag. Detta århundrade är också det som mest präglar den gemensamma europeiska historiesynen. Politiker har sedan länge tagit på sig uppgiften att med kampanjer, officiella minnesdagar, skrivelser och officiella uttalanden försöka minnas historiska händelser, hedra offren och fördöma förbrytarna. Dessa förbrytare tar i historieskrivningen ofta formen av en ideologi. Två totalitära ideologier har en särskild plats i den europeiska historieskrivningen: Nazismen och kommunismen. Dessa brukar i bland beskrivas som varandras motpoler, men kanske lika ofta talas det om att de är sprungna ur samma totalitära idé gods.

Nazismen har en självklar plats i det europeiska historiemedvetandet. Det råder i princip total enighet bland det politiska och akademiska etablissemangen angående hur man bör se på nazismens brott mot mänskligheten. Förintelsen beskrivs till och med i många sammanhang som en central del i bildandet av EU och står i centrum för historieskrivningen om Europas mörka förflutna. I ett officiellt uttalande från EU:s delegation till Förenta Nationerna deklarerar det:

The significance of the Holocaust is universal. But it commands a place of special significance in European remembrance. It is in Europe that the Holocaust took place. "... " it is out of that dark episode that a new Europe was born. European Union member states work together to promote peace and democracy within its borders and beyond. This is something which we could not have imagined 60 years ago...¹

Kommunismen, statsbärande ideologi i bland annat Sovjetunionen som är ansvarig för miljontals döda, har däremot inte en lika självklar plats, och konsensus är långt borta gällandes dess plats i det allmänna historiemedvetandet. Vad detta beror på kan ha många olika förklaringar, men man kan föreställa sig att geografisk och ideologisk hemvist har stor betydelse; i Östeuropa har kommunismen en helt annan innebörd, relevans och närhet i historien än vad den har i Västeuropa. På ett liknande sätt kan kommunistiska eller före detta kommunistiska partier i vår samtid ha en annan relation till den historiska kommunismen än vad exempelvis konservativa, liberaler eller socialdemokrater har. Hur dessa två olika

¹ EU Presidency statement on Holocaust Remembrance, 2005-10-31. tillgänglig via: <http://eu-un.europa.eu/eu-presidency-statement-holocaust-remembrance/>

ideologier mötte sitt slut skiljer sig också avsevärt. Efter andra världskrigets slut 1945 ställdes ledande företrädare för nazismen inför rätta, deras gärningar fördömdes av ett enligt världssamfund och alla handlingar och korrespondens av den nazistiska statsapparaten gjordes offentlig för granskning och forskning. Apologeter och försvarare av nazitysklands gärningar gick efter andra världskriget slut inte att hitta utöver några enstaka extremistgrupperingar på den politiska ytterkanten. Kommunismen å andra sidan, mötte inte sitt slut i Europa förrän slutet av kalla kriget, och under hela efterkrigstiden var forskning kring dess brott försvårat då dokument och korrespondens inte fanns tillgängliga i samma utsträckning, och att i de kommunistiska staterna var sådan forskning dessutom förbjuden. När Sovjetunionen till slut upplöstes och kommunismen i Europa officiellt dödförklarats så låg dock inte fokus på att fördöma förbrytare eller hedra offren, snarare handlade det om att gå vidare och bygga upp.

Den västeuropeiska hegemonin i EU har av självklara skäl också satt sin prägel på den europeiska historieskrivningen. Efter kalla krigets slut och den stora tillströmningen av nya medlemsstater till EU från framför allt Östeuropa strax efter millennieskiftet så höjs dock röster för att uppdatera denna historieskrivning². Under det tjeckiska ordförandeskapet i EU under första halvan av 2008 så manifesteras detta särskilt tydligt i Pragdeklarationen, vars huvudsakliga syfte är att ”uppvärdera” den kommunistiska brotthistorien till samma status som den nazistiska. En av de mest nämnvärda punkterna i deklarationen rör en gemensam minnesdag för nazismens och kommunismens offer. Datumet sattes till den 23 augusti, protokolldatumet för den ökända Molotov-Ribbentrop-pakten, en symbol för att dessa två ideologier har en gemensam skuld för Europas mörka 1900-tal. Denna uppsats ämnar tittare närmare på denna deklaration, hur den ger uttryck för de historiekulturella striderna i Europa, samt historiebruket som används i både deklarationen och i reaktionerna mot sagda deklaration.

2. Metod, teori, begrepp och källmaterial

Denna uppsats är i grunden inte en klassisk historievetenskaplig undersökning, utan snarare en historiedidaktisk sådan. Min undersökning kommer inte ge nya insikter om den totalitära terrorn i Europa under 1900-talet, utan snarare hur minnet från sagda terror manifesterar sig i nutidens politiska kommunikation. För att kartlägga detta kommer jag använda mig av begrepp så som historiemedvetande, historiekultur och historiebruk.

² Pakier, Malgorzata & Wawrzyniak, Joanna, *Memory and Change in Europe – Eastern Perspectives*, s7

Det finns även andra teoretiska resonemang och begrepp rörande till exempel synen på kommunistisk brottshistoria som jag kommer referera till i min analys och slutdiskussion. Dessa är dock istället presenterade i avsnittet om forskningsläget.

2.1 Historiekultur

Historiekulturen är den arena där människors historiemedvetande kommer till uttryck i en kollektiv kontext. Det är i historiekulturen som våra möten med historien sker. Oftast när man talar om historiekultur så gör man detta i en nationell kontext, och betonar hur olika delar av historien värderas i olika länder, vad som är viktigt och inte.³ Ett exempel kan vara hur olika minnet från andra världskriget behandlas i olika nationella kontexter. I Ryssland är det fortfarande känt som *Det stora fosterländska kriget*, och det ryska folkets lidande under den nazistiska ockupationen står i centrum. I Västeuropa och Israel är antagligen minnet från Förintelsen det mest monumentala, och som nämnt tidigare är det en fundamental byggsten i hela projektet som är den Europeiska Unionen vad gäller historisk legitimitet. I amerikansk historiekultur är bilden av landstigande trupper i Normandie under Dagen-D eller kanske bombningen av Pearl Harbor något av det första man tänker på när kriget kommer på tal. Trots att det i själva verket handlade om samma världsomspännande konflikt så har olika länder sina olika berättelser och lägger större eller mindre vikt vid olika skeenden.

Det är också viktigt att komma ihåg att historiekulturen inte är något statiskt, utan förändras över tid i takt med övriga samhället. För att fortsätta använda samma exempel så skulle man kunna kolla på hur synen på andra världskriget, och Sveriges roll i det, har förändrats i svensk historiekultur under årens gång. Ulf Zander och Max Liljefors har skrivit om just detta, med utgångspunkt i hur film, media och läroböcker karaktäriserar krigstiden i Sverige. I den omedelbara efterkrigstiden så låg fokus i svenska läroböcker på Sverige och beredskapen, medan det från 60-talet och framåt blev allt viktigare med det faktiska världskriget i omvärlden, och den förödelse och lidande som det innebar. Till en början så hyllades den svenska neutraliteten under kriget och lyftes fram som den enskilt största bidragande faktorn till det efterföljande välfärdsbygget. Det är först på 1960-talet som debatten om eventuell svensk skuld ser ordentligt dagsljus, då var det framför allt baltutlämningen som stod i fokus.

³ Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är närvarande. Historiedidaktik som teori och tillämnig.* 2014, Studentlitteratur, Lund, s65-70

På 1990-talet höjs kritiska röster mot vad man anser vara en skönmålning av den svenska rollen under andra världskriget, framför allt gällande Sveriges roll kring förintelsen. Entydiga positiva och humanitära bilder av Raoul Wallenberg och Folke Bernadotte nyanserades med bilder av hur judiska flyktingar stoppats vid den svenska gränsen.⁴ Ett åter förnyat intresse och engagemang för förintelsen letar sig vid slutet av 1990-talet även in i de politiska skikten, och dåvarande statsminister Göran Persson tar initiativ till att 1997 bilda *Forum för levande historia* med uppdrag att folkbilda om Förintelsen och den nazistiska regimens brott mot mänskligheten, det internationella engagemanget för dessa frågor från den svenska regeringen går inte att ta miste på. Femtio år efter det att andra världskriget tar slut så går Sverige postumt med i andra världskriget, och andra världskrigets plats i svensk historiekultur är väsensskild om man jämför 1950-talet med 1997, med undantag för Sveriges humanitära hjältar, som i princip alltid har getts stort utrymme. Från en romantiserad bild av den neutrala utopin till en fullfjädrad medlem av det europeiska skuldkollektivet.⁵

Historiekulturen kan studeras på två sätt. Det första och enklaste är att titta på avsändare av historiekulturella fenomen, exempelvis läroböcker, media, politiska initiativ osv. Det andra sättet är betydligt mer komplicerat, och det handlar om att studera den process och den relation som finns mellan avsändare och mottagare. Det är till exempel inte självklart att skolelever tar till sig den historiekulturen som förmedlas i läroböckerna, det kan också finnas skillnader i olika demografiska grupper i hur man anammar historiekulturen. Undersökningen i denna uppsats kommer vara av det förstnämnda slaget, eftersom allt källmaterial är av en typisk avsändarkaraktär.⁶

Likväl som den nationella kontexten så kan det finnas specifika historiekulturer i andra kollektiva sammanhang, så som i en specifik religiös eller etnisk grupp. Eller som i fallet med denna uppsats: en regionalt betingad historiekultur, nämligen den europeiska. Om det egentligen finns en sådan eller inte kan man diskutera, och det kommer jag också att göra senare i uppsatsen.

⁴ Liljefors, Max & Zander, Ulf, *Det neutrala landet ingenstans – Bilder av andra världskriget och den svenska utopin*, Scandia Tidsskrift, vol. 69, nr 2 (2003), tillgänglig via:

<http://cts.lub.lu.se/ojs/index.php/scandia/article/viewFile/1305/1091>

⁵ Karlsson, Klas-Göran (2008), *Med folk mord i fokus. Förintelsens plats i den europeiska historiekulturen*. Stockholm : Forum för levande historia. ISBN 978-91-977117-4-6 (90 s.). Tillgänglig via

http://www.levandehistoria.se/sites/default/files/material_file/skriftserie-6-med-folk-mord-i-fokus.pdf

⁶ Karlsson, *Historien är närvarande*, s65

2.2 Historiebruk

Definitionen av historiebruk som kommer användas i denna uppsats är den av professor Klas-Göran Karlsson vid Lunds Universitet och närmare beskriven i *Historien är närvarande – Historiedidaktik som teori och tillämpning* från 2014.⁷

Historiebruk är ett begrepp som används för att definiera *hur* historia brukas i olika sammanhang och i vilket *syfte*. Hur historiekulturen manifesterar sig i handlingar. Det aktiva användandet av historien, både medvetet och omedvetet, i det här fallet framför allt det förstnämnda. Historiebruket kan ta sig uttryck i många olika former: att instifta minnesdagar, att referera till historiska händelser i syfte att göra politiska poänger, tillsättandet av minneskommissioner, resandet av en staty av en historisk figur, historisk forskning, populärkulturella fenomen med historiska teman, skrivande av vitböcker m.m. är alla exempel på historiebruk. Historia kan också brukas av alla olika sorters aktörer, i den här uppsatsen kommer jag dock uteslutande undersöka det bland politiker och andra aktörer inom den politiska sfären.

2.2.1 Olika sorters historiebruk

När det gäller att sortera in olika sorters historiebruk så kommer jag följa den kategorisering och indelning som Klas-Göran Karlsson gör i den tidigare nämnda *Historien är närvarande*, följande sex kategorier av historiebruk kommer att hänvisas till i studien:⁸

Moraliskt historiebruk: Det moraliska historiebruket handlar om att minnas, fördöma och ursäktas historiska händelser. Syftet med detta är att rehabilitera och restaurera historiska trauman. Erkännanden av historiska skeenden som tidi §gare inte varit erkända, i syfte att ge upprättelse till offer och efterlevande kan vara ett bra exempel på det moraliska historiebruket. Sanningskommissioner och vitböcker hör också till detta bruk.

Ideologiskt historiebruk: Att skapa narrativ, konstruera verklighetsbilder och få en ideologisk vinkling av historien att ”make sense”. Att motivera och övertyga stora grupper av människor att känna att man delar historia och framtid. I sin mest extrema form kan detta bruk kunna förknippas med diktaturers statliga historieskrivning, men kan likväl användas i betydligt fredligare och mer demokratiska sammanhang.

⁷ Karlsson, *Historien är närvarande*, s70-80

⁸ Karlsson, *Historien är närvarande*, s72

Icke-bruk av historia: Kan kategoriseras som en version av det ideologiska historiebruket. Det handlar om att aktivt avstå (eller i värsta fall till och med hindra) från att lyfta vissa delar av historien som inte anses passa in i ett särskilt ideologiskt narrativ. Det kan ske repressivt från en regerings håll, som till exempel i fallet med Turkiet och det armeniska folk mordet, där det är förbjudet att kalla det för just ett folk mord. Men det kan också vara en självklar del av historiekulturen, där känsliga ämnen ofta undviks på grund av att traumat fortfarande är för stort, som till exempel fallet med det finska inbördeskriget.

Politiskt-pedagogiskt historiebruk: Att använda historien som ett argument för eller emot den ena eller andra dagsaktuella politiska frågan är ofta exempel på politiskt-pedagogiskt historiebruk. Det är oftast politiker och andra samhällsdebattörer som brukar historia på detta vis. Två någorlunda aktuella exempel på detta är Centerpartiets partiledare Annie Lööf som 2015 beskrev regeringens planer på begränsningar av vinster i välfärden som ”ren statsocialism” och ”ett eko från 70-talet”⁹, eller Miljöpartiets dåvarande språkrör Åsa Romson som i en partiledardebatt samma år beskrev flyktingsituationen på Medelhavet som ”ett nytt Auschwitz”¹⁰. Till denna kategori hör också de officiella ursäkter och löften om botgöring eller kompensation som politiker kan ägna sig åt, som en slags politisk version av det moraliska historiebruket.

Existentiellt historiebruk: Något som i regel brukar användas för att beskriva ”vanligt folks” historiebruk, det handlar om att minnas och sätta sin egen existens in i ett historiskt sammanhang. Att hitta orientering och identitet i nutiden genom att förankra den i historien. Ett bra exempel på detta kan vara släktforskning eller det privat initierade firandet av högtider.

Vetenskapligt historiebruk: I regel begränsat till historiker och historielärare. Det handlar om att upptäcka och rekonstruera den forna verkligheten i ett lärande syfte, utan ambition att skapa något större narrativ eller driva någon särskild agenda.

Notera att det inte är ovanligt att ett uttalande eller en handling kan innehålla spår av flera olika sorters historiebruk. Kategorierna ovan utesluter alltså inte varandra.

⁹ Sveriges Radio, 5/3/2015, tillgänglig via:
<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6109153>

¹⁰ Sveriges Television, 10/5/2015, tillgänglig via: <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/romson-jamforde-medelhavet-med-auschwitz>

2.3 Källmaterial och tillvägagångssätt

Med bakgrund av forskningsläget och min teoretiska och metodiska grund så kommer jag kvalitativt granska Pragdeklarationen från juni 2008, en resolution i Europaparlamentet från våren 2009 med ungefär samma andemening som Pragdeklarationen, samt två debatter i Europaparlamentet i anslutning till antagandet av sagda resolution. En mer detaljerad beskrivning av de olika materialen gör jag i anslutning till analysen av desamma. Jag tänker kartlägga vilka olika sorters historiebrik som används och utröna vilka som är de vanligast förekommande. Jag tänker också avgöra om granskandet av mitt källmaterial kan belysa något ytterligare om den kommunistiska brottshistoriens plats i den europeiska historiekulturen, eller om den endast bekräftar det som redan är beskrivet i forskningsläget.

Valet av just Pragdeklarationen har att göra med att det är ett tidigare utforskat material, och representerar väl den historiekulturella konflikt jag finner intressant. Den efterföljande debatten i Europaparlamentet har jag valt för jag anser det vara ett bra exempel på hur det breda politiska etablissemanget i Europa resonerar kring samma ämne, samt synliggör de konfliktlinjer som finns kring det.

Ett ytterligare källmaterial är en kort intervju med en av undertecknarna av Pragdeklarationen, Göran Lindblad. Som enda svensk delaktig i processen att ta fram deklarationen finner jag hans tankar och utsagor kring detta relevanta. Då deklarationstexten i sig är högst officiell och noga formulerad så bidrar hans intervju svar till att förtydliga hur personerna bakom deklarationen har resonerat. Om det är något i deklarationstexten jag har undrat över så har jag också frågat honom om förtydligande. Lindblad är f.d moderat riksdagsledamot samt tidigare vice president för Europarådets parlamentariska församling (ej att förväxla med Europaparlamentet). Han var en av många delaktiga i arbetet med att ta fram deklarationen, till skillnad från majoriteten av undertecknarna så är han dock inte bördig från Tjeckien eller övriga Öst- eller Centraleuropa.

Jag jobbar alltså med ett relativt smalt källmaterial: två resolutions- och deklarationstexter, två plenumdebatter i Europaparlamentet samt en kortare intervju med tillhörande uppföljningsfrågor.

Jag kommer i forskningsläget och i min analys tala ganska generaliserande om Väst- och Östeuropa. Det finns såklart stora skillnader även mellan olika östeuropeiska stater, men omfånget av denna uppsats tillåter inte en särskilt djup nyansering. Faktum kvarstår att det mellan de exkommunistiska staterna och de som varit relativt fria under efterkrigstiden finns en betydande skillnad gällande synen på kommunismens brottshistoria i Europa, och det är just denna skillnad som är den intressanta i sammanhanget.

3. Syfte och frågeställningar

3.1 Syfte

Syftet med uppsatsen är att analysera och kartlägga historiebuket i tidigare nämnda källmaterial. Min förhoppning är att mina resultat även kommer bidra till att bredda och fördjupa förståelsen kring hur den kommunistiska brottshistorien skildras och förstås i europeisk historiekultur, och de eventuella skillnader i sagda förståelse och skildring som finns mellan Väst- och Östeuropa.

3.2 Frågeställningar

- Vilket syfte har Pragdeklarationen från 2008?
- På vilket sätt speglar Pragdeklarationen historiemedvetandet och historiekulturen rörande kommunism i de relativt nyblivna EU-medlemsstaterna i Östeuropa?
- På vilket sätt tar sig historiebuket till uttryck i Pragdeklarationen 2008?
Vilka kategorier av historiebuket återfinns i deklarationen, vilken kategori är den vanligast förekommande?
- Har Pragdeklarationen på något sätt väckt kritik eller kontrovers, och kan denna kritik härledas till någon form av historiebuket?

4. Forskningsläge och historisk bakgrund

Jag har valt att lägga den historiska bakgrunden och forskningsläget i samma kapitel. Vad gäller den historiska bakgrunden till mitt forskningsområde så skulle man för att egentligen göra den rättvisa behöva täcka in Europas hela 1900-tals historia, och det är inget jag kommer ägna åtskilliga spaltmeter åt här. Jag förutsätter att läsaren har grundläggande kunskaper om nazismens och kommunismens brottshistorier i Europa, och hur den senare främst har drabbat

Östeuropa. Den historiska bakgrund som främst är relevant för denna uppsats är de uppgörelser med historien rörande denna brottshistoria i postkommunistiska östeuropeiska stater. Det mesta material på detta område överlappar dock relativt mycket med mitt forskningsläge, som till stor del berör hur den kommunistiska brottshistorien behandlats i olika stater, därför har jag valt att skriva ihop dessa båda kapitel.

Även om inte just Pragdeklarationen från 2008 i sig har varit föremål för någon forskning så finns det dock mycket skrivet om europeisk historiekultur och den kommunistiska brottshistoriens plats i densamma. Vad gäller avgränsningar så har jag till exempel valt att sortera bort det mesta som har att göra med Förintelsen som historiekulturellt fenomen. Dels för det att underlaget är allt för omfattande, samt dels för att den sortens forskning endast är relevant för detta arbete utifrån hur sagda fenomen skiljer sig från den kommunistiska brottshistoriens plats i historiekulturen, och denna jämförelse finns oftast redan med i de arbeten som rör just den kommunistiska brottshistorien som historiekulturellt fenomen.

Jag vill lyfta framför allt tre aspekter av tidigare forskning som mitt arbete kommer stå i relation till: 1) det nuvarande forskningsläget kring hur synen på den kommunistiska brottshistorien i Europa ser ut, både på nationell och europeisk nivå. Hur detta har tagit sig till uttryck i postkommunistiska Europa och vilka konfliktytor som finns kontra Västeuropa. Det är framför allt denna del som sammanfaller med den historiska bakgrunden. 2) Totalitarismteorin, dess innebörd, dess förespråkare och dess kritiker. Samt 3) Historiekulturella strategier, mer bestämt rörande hur totalitarismbegreppet används som historiekulturell strategi.

Hur manifesterar sig minnet från den kommunistiska brottshistorien i Europa, och hur skiljer sig perspektiven mellan Öst och Väst? Enligt tyska kulturhistorikern Aleida Assman så är minnesbilden fortfarande starkt uppdelad mellan Öst och Väst. Att medan minnet från nazismen i Västeuropa har varit centralt under en lång tid så har minnet från den kommunistiska brottshistorien ”legat på is” under hela kalla kriget. Det är den nazistiska terrorn som har legat till grund för den gemensamma europeiska historiekulturen. Först efter kalla krigets slut har forskning om och reflektion över den kommunistiska brottshistorien i Europa tagit fart; i väst för att enorma samlingar av källmaterial har möjliggjort detta på ett annat sätt, och i öst för att sådan verksamhet fram till dess tidigare varit i princip förbjuden.

Detta har lett till en asymmetri i historiekulturer mellan Öst- och västeuropa.¹¹ I *Europeiska möten med historien* så beskriver Klas-Göran Karlsson ett snarlikt resonemang där debatt och reflektion över historien i Västeuropa pågått under hela efterkrigstiden, medan den relativt nyligen har tagit fart i det före detta Östblocket. Detta har i sin tur lett till att debatten är mer hettad, mer angelägen och också gett upphov till fler konflikter. Det tydligaste och blodigaste exemplet på detta är kriget på Balkan under 90-talet, där olika nationella perspektiv på historien och anspråk på landområden med historiska argument var en bidragande faktor till den infekterade konflikten.¹²

Karlsson ger ytterligare exempel på hur den kommunistiska brottshistorien är av så mycket större vikt i Östeuropa än vad den är i Väst, så pass mycket att minnet från fascismen och nazismen har fått ta en plats i baksätet. I Rumänien har den tidigare fascistledaren och hitlerallierade Ion Antonescu uppnått en snarlik hjältestatus på grund av hans kamp mot kommunismen, och hans egna människorättsbrott och kollaboration med Hitler har tonats ner. Liknande tendenser går att se även i Ungern och Slovakien, varav båda var en del av axelmakterna under andra världskriget. Man skulle kunna säga att om kommunismen ibland relativiseras i Västeuropa så kan fascismen likväl ibland vara relativiserad i Öst, om än av olika anledningar.¹³

Muriel Blaive är ännu en som belyser hur de olika nationella historiekulturerna i Europa skiljer sig från varandra avseende synen på den historiska kommunismen. Hon beskriver hur man i Västeuropa, eftersom man aldrig levt under en kommunistisk regim, fortfarande i hög grad förknippar kommunismen med det tidiga 1900-talets arbetarrörelse, fackföreningskamp och andra värden som står långt ifrån människorättsbrott. Hon menar också att en anledning till att kommunismen ofta jämförs med nazismen i Central- och Östeuropa inte nödvändigtvis alltid är för att göra en helt intellektuellt hederlig jämförelse mellan två olika totalitära ideologier, utan snarare ett sätt för att försöka få andra, då framför allt ”Väst”, att förstå just hur hemsk den kommunistiska brottshistorien faktiskt är.¹⁴

¹¹ Blaive, Muriel, Gerbel, Christian, Lindenberger, Thomas (red.), Andra upplagan, 2011, Studienverlag Ges.m.b.H, Innsbruck, s270-280

¹² Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien*, 2010, Atlantis AB, Stockholm, s211-212

¹³ Karlsson, *Europeiska möten med historien*, s213

¹⁴ Blaive (red.), s154-169

Vad gäller ansträngningar att lyfta det östeuropeiska perspektivet angående den kommunistiska brottshistorien på EU-nivå, vilket också är det jag undersöker närmare i denna uppsats, så lyfter franska sociologen Georges Mink och statsvetaren Laure Neumayer intressanta perspektiv i sin antalogi *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe*. De menar att dessa ansträngningar kommer från ”båda” håll, om än av lite olika anledningar. Från de östeuropeiska staternas egna håll är erkännandet och upplysningen av den kommunistiska brottshistorien essentiell av självklara skäl; att upprättelse för offren ges och att erkännande av det lidande som dessa stater genomlidit får sin länge efterlängtade uppmärksamhet och upprättelse. Ansträngningar från det politiska etablissemanget i EU görs framför allt i syfte att stärka den europeiska integrationen. Om ca halva unionen inte känner igen sig i EU:s officiella historiska berättelse så blir sammanhållning och fortsatt integration problematiskt.¹⁵

Neumayer har även skrivit en kortare artikel i tidskriften *Journal of Contemporary European Studies* i februari 2015 om resolutionen i Europaparlamentet 2009, som nämnt i avsnittet om källmaterialet är lite av en uppföljare till Pragdeklarationen. Neumayer menar att resolutionen är en produkt av idogt lobbyarbete av östeuropeiska ”minnesentreprenörer” på de största partigrupperna i Europaparlamentet. Trots att resolutionen lyckades att korrigera den rådande historieskrivningen i EU åt det totalitarismteoretiska och mer östliga hållet så menar hon att den öst-västliga sprickan i historiemedvetandet i stort består. Exempelvis har den då nyinstiftade minnesdagen för totalitarismens offer, den 23 augusti, fortfarande inte fått något särskilt stort genomslag.¹⁶

Ett svenskt exempel på debatten kring den kommunistiska brottshistorien kan vi hitta i exemplet *Forum för Levande Historia*. En statlig myndighet som 2008 fick i uppdrag av regeringen att utöka sin folkbildningskampanj från att tidigare varit fokuserat på nazismen och förintelsen till att även inkludera kommunismens brott mot mänskligheten. Det utvidgade uppdraget gav upphov till stor debatt, inte minst bland historiker. Hundratals akademiker skrev under det s.k. *Historieuppropet*¹⁷ som bland annat anklagade regeringen för att politisera historieundervisningen och historieskrivningen. Kritiken är legitim i och med att

¹⁵ Mink, Georges, Neumayer, Laure, *History, Memory and Change in Central and Eastern Europe – Memory Games*, Palgrave Mcmillan, London, 2013, s257-260

¹⁶ Neumayer, Laure, *Integrating the Central European Past into a Common Narrative: The Mobilizations Around the "Crimes of Communism" in the European Parliament*, *Journal of Contemporary European Studies*, vol 23, 12/2/2015, s344-363

¹⁷ Historieuppropet, 2/4-2008, tillgänglig via: <http://www.historieuppropet.se/>

regeringen uttryckligen ger direktiv till en myndighet att upplysa om en viss brotthistoria, det är dock värt att nämna att myndighetens grundande flera år tidigare inte möttes med ens i närheten av lika omfattande kritik. Vändorna kring *Forum för Levande Historia* visar på att kommunismens plats i svensk historiekultur skiljer sig avsevärt från hur den ser ut i exempelvis Östeuropa.

Klas-Göran Karlsson skriver i *Europeiska möten med historien* om att det i processen att hantera en traumatisk historia är vanligt att sortera in de dåvarande aktörerna i offer, förbrytare eller ”bystanders”. Att Hitler och Stalin tillhör förövarna är självklart, likaså att Europas judar var offer. Andra gränsdragningar är dock inte lika självklara, och många uppgörelser om historien handlar just dessa. Gärna vill man framställa sin egen grupp som offer, och någon annan som föröväre. De baltiska staterna har länge sett sig som offer för både en nazistisk och en kommunistisk ockupation, under 2000-talet tillkom dock nya vetenskapliga verk som visade på omfattande kollaboration från lokalbefolkningen gällande deportation av judar. På samma sätt har den tyska befolkningen, som länge ansetts vara föröväre och skyldiga till den enorma tragedi som var den nazistiska regimen, på senare tid fått iklädas mer av en offerroll: bombningarna av tyska städer och den Röda Arméns övergrepp mot civilbefolkningen i krigets slutskede är två exempel.¹⁸ Vad gäller kontexten Öst- kontra Västeuropa i synen på 1900-talet så beskriver polska historikern Lidia Zessin-Jurek att utvecklingen i väst har rört sig åt att man framhäver skuld och den egna förövarrollen i högre grad, medan diskursen i öst i högre grad lyfter fram offerrollen.¹⁹

När det gäller synen på den kommunistiska brotthistorien i ett mer teoretiskt sammanhang så kan man sortera in den i två huvudsakliga huvudfårar; totalitarismteorin och den revisionistiska teorin. Den totalitära synen grundar sig på konsekvens och kontinuitet i den sovjetiska brotthistorien, med den kommunistiska revolutionen 1917 som starten för den kommunistiska terrorn, med Stalins regim som en naturlig fortsättning på Lenins. Att den kommunistiska ideologin spelar en stor roll i den efterföljande terrorn är också centralt²⁰. Den totalitära ideologin, som nazismen och kommunismen beskrivs ha gemensamt, kännetecknas

¹⁸ Karlsson, *Europeiska möten med historien*, 244-268

¹⁹ Pakier&Wawrzyniak, s131

²⁰ Karlsson, *Europeiska möten med historien*, s152-156

enligt den brittiske modernhistorikern Roger Griffin av främst fyra kriterier: utopianism, modernitet, politisk religion och postmodernism.²¹

Den revisionistiska synen är i grunden en reaktion på den totalitära och fokuserar mer på diskontinuitet och större fokus på ett aktörsperspektiv. En av de vanligaste hållningarna i detta läger handlar om att Stalins terror fränkopplas den större sovjetkommunistiska historien. Antingen genom att framställa individen Stalin som en maktfullkomlig galning, helt utomstående den kommunistiska ideologin. Eller att betona de historiska omständigheterna som mycket viktiga och avgörande vid tiden av den sovjetkommunistiska terrorn, och förklaras vara en större orsak till denne än den kommunistiska ideologin i sig.²²

Självklart är verkligheten mer komplicerad än endast dessa två begrepp, de allra flesta exempel befinner sig på en skala mellan dessa två ytterligheter. En revisionist kan vara allt ifrån de som vill komplicera och nyansera den politiska utvecklingen i Sovjetunionen under tidigt 1900-tal till rena apologeter. På samma sätt behöver inte en förespråkare av totalitarismteorin tro att alla kommunister aspirerar på att bygga Gulag-läger.

På senare år har även en tredje teoribildning vunnit mark, den postrevisionistiska. Som trots det något missvisande namnet inte är en vidareutveckling av enbart det revisionistiska perspektivet, utan innehåller element från både den totalitarismteoretiska och revisionistiska. Denna är dock fortfarande inte särskilt vanligt förekommande, framför allt inte i de politiska skikten där de två förstnämnda perspektiven är dominerande, därför kommer jag avstå från att ta upp postrevisionismen i denna uppsats.

Valter Lundells avhandling *Den goda tanken och den onda erfarenheten* baserar sig i huvudsak på intervjuer av svenska historielärare och historieforskare, i syfte att undersöka den kommunistiska brottshistoriens plats i den svenska historiekulturen. Även om just den svenska historiekulturen inte är föremål för min uppsats så är Lundells resultat intressanta och relevanta även här. Han kommer fram till att intervjuobjekten i regel anammar en revisionistisk inställning till de kommunistiska brotten, vilket innebär i huvudsak två saker: att man inte ser den kommunistiska brottshistorien som resultat av den kommunistiska ideologin, utan snarare ett resultat av yttre omständigheter eller enskilda individers handlande,

²¹ Karlsson, *Europeiska möten med historien*, s371

²² Karlsson, *Europeiska möten med historien*, s156-162

samt att det sovjetkommunistiska projektet i grunden var en ”god tanke”, som senare kom att förstöras av det stalinistiska maktövertagandet.²³ Detta resonemang är inte unikt för Sverige, utan är en relativt populär hållning i debatten kring kommunismens historia. Klas Göran Karlsson beskriver också i sin bok *Europeiska möten med historien* hur revisionistiska resonemang kring Sovjetkommunismen har varit den mest genomgående i europeisk historieforskning.²⁴

Johan Stenfeldt skriver i *Perspectives on the Entangled History of Communism and Nazism* om totalitarismbegreppet och hur det används som historiekulturell strategi. Med utgångspunkt i Fukuyamas illustration av en triangulär ideologisk kamp mellan fascism/nazism, kommunism/socialism och liberalism/kapitalism under tidigt 1900-tal som kulminerade i andra världskriget, där nazismen/fascismen mötte sitt slut, och senare i ett halvt sekel av en binär kamp mellan de två kvarstående, innan den liberala ordningen var den enda som var kvar, vilket ledde fram till den retoriska frågan ”The End of History?”. Var och en av dessa tre ideologier ser sig själva som motpol till de övriga två. Från det fascistiska/nazistiska perspektivet så innebar både kommunismen och kapitalismen ett förfall av nationalstaten och en allt ökad globalisering. Det kommunistiska perspektivet såg fascismen och nazismen som olika sorter men ändå i grunden båda arvtagare till imperialismen. Slutligen har vi det liberala/kapitalistiska perspektivet, som är det huvudsakliga fortfarande rådande, och vars syn på kommunism och fascism/nazism är densamma som den tidigare nämnda totalitarismteorin. I samband med den allierade segern i andra världskriget så skulle man då kunna säga att båda sidorna under Kalla Kriget såg sin motståndare som någorlunda arvtagare till fascismens idéer. Stenfeldt argumenterar för att totalitarismbegreppet används av företrädare för den liberala/kapitalistiska ideologin som en historiekulturell strategi: genom att bunta ihop kommunismen och nazismen/fascismen i samma totalitära kategori, samt göra sin egen ideologi till motpol till dessa, så ökar legitimiteten för sagda ideologi, med historien som argument.²⁵ Stenfeldt använder sig inte av historiebruk som teoretisk modell i sin text, men det han beskriver som historiekulturella strategier kan i stort sett också liknas vid ett ideologiskt historiebruk.

²³ Lundell, Valter, *Den goda tanken och den onda erfarenheten – Om den kommunistiska brottshistoriens omstridda plats i den svenska historiekulturen*, Diss. Forskarskolan i historia och historiedidaktik Lunds universitet och Malmö högskola, 2011

²⁴ Karlsson, *Europeiska möten med historien*, s156-162

²⁵ Karlsson, Klas-Göran, Zander, Ulf & Stenfeldt, Johan (red.) *Perspectives on the Entangled History of Communism and Nazism – A Comnaz Analysis*, 2015, Lexington Books, London, s61-77

5. Analys

5.1 Bakgrund till Pragdeklarationen

2004 blev en mängd nya stater medlemmar i europeiska unionen, de allra flesta av dessa före detta sovjetiska satellitstater eller sovjetrepubliker. Bland dessa Estland, Lettland, Litauen, Polen, Tjeckien, Slovakien, Slovenien och Ungern. 2007 blev även Bulgarien och Rumänien medlemmar. I takt med unionens utökning så togs steg för att uppdatera den officiella historieskrivningen. Erkännande av den kommunistiska brottshistorien nämns bland annat i Europaparlamentets uttalanden i samband med både 60-årsjubiléet av andra världskrigets slut 2005 ²⁶och 50-årsjubiléet av Ungernrevolten 2006. ²⁷

Under det tjeckiska EU-ordförandeskapet 2008 togs initiativet till ett ställningstagande i syfte att ytterligare göra upp med Europas kommunistiska historia. Detta resulterade i en konferens i Prag i juni 2008 och produkten av denna var *Prague Declaration on European Conscience and Communism* eller *Pragdeklarationen*. Huvudsaklig initiativtagare till konferensen och deklARATIONEN var den tjeckiska regeringen, men även i samarbete med ”Robert Schuman Foundation”, en tankesmedja grundad av *European Peoples Party* (EPP), den konservativa partigruppen i Europaparlamentet.

Redan i programmet till konferensen står det klart vad som är slutmålet med densamma:

Time is coming to face our past honestly, to assess the nature of the crimes committed by communist regimes and to deal with the legacy of totalitarianism. We need to reach a historically objective understanding of European history of the last century. ²⁸

Ansträngningar att ”göra upp med historien” på detta sätt är ett av de vanligaste föremålen för forskning om historiekultur. Den sista meningen ger även intrycket av att historiebruket i deklARATIONEN skulle vara av det vetenskapliga slaget, men som det kommer uppenbara sig i följande analys så är så inte fallet. Oavsett graden av objektivitet angående kommunismens historia så är Pragdeklarationen i allra högsta grad ett argumentativt och politiskt dokument.

²⁶ European parliament resolution on the sixtieth anniversary of the end of the Second World War in Europe on 8 may 1945, Resolution: P6_TA(2005)0180, 2005-05-12.

²⁷ European Parliament resolution on the 50th anniversary of the 1956 Hungarian Revolution and its historical meaning for Europe, Resolution: P6_TA(2006)0454, 2006-10-26

²⁸ Programme, Conference on European Conscience and Communism, 2008-06-01

Den absoluta majoriteten av de 27 ursprungliga undertecknarna av deklarationen är tjecker; aktiva eller före detta politiker, akademiker, journalister, jurister samt före detta dissidenter från kommunisttiden. Den mest namnkunnige av dessa är Václav Havel, Tjeckoslovakiens och sedermera Tjeckiens första president i postkommunist-eran. De tjeckiska politikerna är från både höger och vänster på den politiska skalan. Den näst största gruppen bland undertecknarna är politiker aktiva på europeisk nivå från Estland, Storbritannien, Tyskland, Litauen och Sverige, däribland även mitt intervjuobjekt Göran Lindblad. Alla utom en av dessa tillhör det man traditionellt kallar för den politiska ”högern”, dvs. konservativa eller liberalkonservativa partier. Utöver dessa två kategorier finns även en rysk journalist, en tysk historiker och en representant för Dalai Lama.²⁹

5.2 Frågor till en av undertecknarna

Göran Lindblad (M) är den enda svensk som var på plats vid deklarationens antagande, i en mailväxling med honom ställde jag ett antal frågor rörande deklarationen och intentionerna bakom den. När jag frågade om syftet med deklarationen och processen som ledde fram till den så svarade han:

Pragdeklarationen utgör fundamentet för fortsatt arbete vad gäller folkupplysning om Europas totalitära historia. Den pekar också ut vilka åtgärder som måste till för att ge upprättelse till offer och lagföring av förövare. Åsikterna var många och diskussionerna omfattande eftersom det var flera arbetsmöten som involverade allehanda experter; historiker, jurister och politiker.

Man kan anta att Lindblads beskrivning av deklarationens syfte antagligen stämmer väl överens med de övriga undertecknarna. Formuleringar med samma andemening hittas både i deklarationstexten och i programmet till konferensen.

När jag frågade om han tycker att den kommunistiska brotthistorien dittills varit underrepresenterad i officiella sammanhang i Europa, samt varför, svarade han:

Vad gäller den kommunistiska brotthistorien är den både underrepresenterad och felaktigt välrepresenterad. Professionen inom historia och statskunskap, liksom stora delar av lärarkåren har haft en överrepresentation av företrädare som omfattat en

²⁹ Pragdeklarationen 2008. *Prague Declaration on European Conscience and Communism*. 2008-06-03, founding signatories

eller annan inriktning av socialistisk/kommunistisk ideologi. Dessutom har många politiker ett förflutet inom, eller omfattas ännu av de socialistiska idéerna.

Relativiseringen och ursäktandet har varit och är omfattande. Det förekom och förekommer ännu ren glorifiering av socialismen. Samtidigt finnes inget exempel någonstans i världen där denna ideologi medfört välstånd, utveckling och frihet. Istället inträder alltid ett system med politisk kontroll, en överklass av politruker, terror, våld och död, samt en bristsituation inom snart sagt allt. Det mest moderna exemplet är Venezuela.

Lindblad menar att anledningen till att kommunismens brott har negligerats eller att kommunistisk historia i allmänhet framställts på ett gynnsamt sätt är att det helt enkelt finns många inom akademien, lärarkåren och politiken som hyser kommunistiska eller socialistiska åsikter. Han fortsätter med en passionerad utläggning om kommunismens natur med ett samtida exempel i dagens Venezuela, denna utläggning skulle kunna härledas till det *ideologiska* historiebruket.

Jag frågade även om hans syn på asymmetrin mellan Öst och Väst gällande synen på den kommunistiska brottshistorien, och de bakomliggande faktorerna till detta. Hans svar på detta var:

Skillnaden i synen är både stor och liten; dvs de som varit drabbade i öst vet av sin eller nära anhörigas erfarenhet vad som hände. De är genuint angelägna om upprättelse, kompensation, och lagföring av brottslingar. Detta gäller givetvis inte kvarvarande före detta partifunktionärer; många av dessa vet men vill skydda sig själva, medan andra ännu bär en ideologisk övertygelse. I väst finnes ännu en förnekelse, av skäl jag redan nämnt, samt bland vänsterideologer en tro på att åtminstone socialism light kan och bör genomföras.

Det Lindblad beskriver som den östeuropeiska drivkraften till att göra upp med den kommunistiska brottshistorien stämmer väl överens med det *moraliska* och det *existentiella* historiebruket. Avslutningsvis lägger han även till:

Parentetiskt vill jag också påpeka att nazismen tydligt tog avstånd från borgerliga värderingar, rättsstat, pressfrihet, demokrati, med mera. Där föreligger stor värdegemenskap mellan de totalitära ideologierna. Dock är det för enkelhetens skull bäst att döma var och en efter deras brott.

Här finns spår av den tidigare nämnda totalitarismteorin, att nazism och kommunism någonstans har ett ideologiskt samröre med grund i de auktoritära, totalitära tendenserna. Den

lilla brasklappen på slutet vittnar dock om en något mer nyanserad hållning kring direkta jämförelser mellan nazism och kommunism.

Lindblad är endast en av 27 ursprungliga undertecknare, och man kan anta att någon av de tjeckiska undertecknarna hade svarat på ett annorlunda sätt. Men ur en ideologisk synpunkt så speglar nog hans svar ganska väl även de övriga undertecknarnas inställning: Att deklARATIONSTEXTEN är ett ställningstagande för en annan inriktning för den europeiska historieskrivningen, och att den rådande diskursen vid den här tidpunkten ansågs undermålig med hänsyn till underrepresentation, relativisering och kanske till och med sympatiserande vad gäller den kommunistiska brottshistorien i Europa.

5.3 Deklarationstexten

Hela deklARATIONSTEXTEN finns som bilaga till denna uppsats, och flertalet av dess punkter finns med som citat i kommande avsnitt. Det man kan säga generellt om texten är att den har som främsta funktion att uppvärdera arvet och minnet från den kommunistiska brottshistorien i europeisk politik. Syftet menar man är att överbrygga den spricka som finns i historiemedvetande mellan öst och väst, och för att de östeuropeiska länderna ska känna tillhörighet i den europeiska gemenskapen är ett sådant erkännande nödvändigt. Det är också uppenbart genom hela deklARATIONSTEXTEN att synen på den kommunistiska brottshistorien uteslutande är en totalitarismteoretisk sådan, utan några som helst förmildrande omständigheter eller nyanseringar, samt ett mer eller mindre villkorslöst jämställande med nazismen. Vad gäller offer kontra förövare är det tydligt att texten framställer kommunismen som förövaren och Europas folk som offren.

5.3.1 Jämförelser med nazismen

Det kanske starkaste genomgående temat i deklARATIONEN handlar om att jämföra den kommunistiska brottshistorien med den nazistiska, och att på samma sätt som nazismen behandlas och betraktas i akademiska och politiska sammanhang bör även kommunismen göras.

Whereas Europe will not be united unless it is able to reunite its history, recognize Communism and Nazism as a common legacy and

bring about an honest and thorough debate on all the totalitarian crimes of the past century, ³⁰

whereas there are substantial similarities between Nazism and Communism in terms of their horrific and appalling character and their crimes against humanity ³¹

(we call for) recognition that many crimes committed in the name of Communism should be assessed as crimes against humanity serving as a warning for future generations, in the same way Nazi crimes were assessed by the Nuremberg Tribunal ³²

(we call for) adjustment and overhaul of European history textbooks so that children could learn and be warned about Communism and its crimes in the same way as they have been taught to assess the Nazi crimes ³³

Dessa citat är också tydliga bevis på att hela deklARATIONSTEXTEN har ett tydligt totalitarismperspektiv. Det sistnämnda citatet är ett bra exempel på det *ideologiska* historiebruket. Att skriva om läroböckerna i syfte att forma ett narrativ som bättre stämmer överens med demokratiska värderingar och som tydligare belyser de händelser som deklARATIONSFÖRFATTARNA anser vara viktiga. Man kan också dra paralleller mellan samtliga föregående citat och Stenfeldts text om totalitarismbegreppet som historiekulturell strategi; genom att bunta ihop nazismen och kommunismen till ett gemensamt arv, som dessutom ligger på historiens ”sophög”, så kan man tydligare lyfta fram den liberala demokratin som det enda gångbara alternativet.

5.3.2 Europa som historiekulturell arena

Ett annat tema i deklARATIONEN rör Europa och dess roll i historien och hur viktig den gemensamma bilden av Europas historia är för den europeiska integrationen och dess fridfulla framtid. Även om deklARATIONEN är ett initiativ av den tjeckiska regeringen och de flesta av dess undertecknare är tjecker så finns det inget spår av en nationell historiekultur i texten, ambitionen är snarare att lyfta synen av den kommunistiska brottshistorien från den nationella nivån till den europeiska.

³⁰ Ibid, preamble,

³¹ Ibid, preamble,

³² Ibid, §2

³³ Ibid, §17

Whereas different valuations of the Communist past may still split Europe into "West" and "East" ³⁴

Föregående citat stämmer väl överens med den av Karlsson, Blaive och Assman i forskningsläget nämnda asymmetri kring synen på kommunism som finns mellan Öst- och Västeuropa.

Whereas European integration was a direct response to wars and violence provoked by totalitarian systems on the continent ³⁵

(we call for) acceptance of pan-European responsibility for crimes committed by Communism ³⁶

(we call for) the all-European extensive and thorough debate of Communist history and legacy ³⁷

(we call for) formulation of a common approach regarding crimes of totalitarian regimes, inter alia Communist regimes, and raising a Europe-wide awareness of the Communist crimes in order to clearly define a common attitude towards the crimes of the Communist regimes ³⁸

Begrepp som *pan-European*, *Europe-wide* och *all-European* är väldigt vanligt förekommande i deklarationstexten, och visar på deklarationsförfattarnas ambition att bygga ett ideologiskt narrativ kring historien som inte är begränsad endast till en medlemsstat eller en enskild grupp av stater, utan något som ska vara allmängiltigt i hela Europa. Ett försök till en *europisering* av historiekulturen. I övrigt representerar citaten mångt och mycket ett *moraliskt* historiebruk i och med uppmaningarna till erkännande, debatt och allmänna attityder gentemot den kommunistiska brottshistorien.

Dessa ansatser av europeisering av historiekulturen kan vara det mest dagsaktuella inslaget i deklarationen. Precis som Mink och Neumayer argumenterar för så är en någorlunda enighet i synen på Europas förflutna en förutsättning för en fortsatt integration i det europeiska projektet.

³⁴ Ibid, preamble,

³⁵ Ibid, preamble,

³⁶ Ibid, §8

³⁷ Ibid, §18

³⁸ Ibid, §3

5.3.3 Förslag till konkreta åtgärder

Utöver de tidigare mer svepande ställningstagandena kring den kommunistiska brottshistorien så innehåller Pragdeklarationen också en rad förslag till konkreta åtgärder.

(we call for) introduction of legislation that would enable courts of law to judge and sentence perpetrators of Communist crimes and to compensate victims of Communism. ³⁹

Föregående citat visar på det kanske mest långtgående förslaget i hela texten. Hur realistiskt det egentligen är går att ifrågasätta, det är mer sannolikt att det rör sig om en tillspetsad formulering i syfte att provocera. Förslaget går också i linje med föregående avsnitt om att jämställa kommunismen med nazismen. Att i efterhand döma förbrytarna för den kommunistiska terrorn och kompensera dess offer skulle inte vara en okomplicerad process, och skulle exempelvis innebära att väldigt många respekterade historiska figurer i till exempel nuvarande Ryssland skulle dömas för människorättsbrott. Förslagets orealistiska natur för tankarna till Blaives text om hur de hårdföra jämförelserna mellan kommunism och nazism ofta används som en strategi för att väcka uppmärksamhet kring de kommunistiska brotten.

(we call for) establishment of an Institute of European Memory and Conscience which would be both – A) a European research institute for totalitarianism studies, developing scientific and educational projects and providing support to networking of national research institutes specialising in the subject of totalitarian experience, B) and a pan-European museum/memorial of victims of all totalitarian regimes, with an aim to memorialise victims of these regimes and raise awareness of the crimes committed by them ⁴⁰

(we call for) establishment in European states, which had been ruled by totalitarian Communist regimes, of committees composed of independent experts with the task of collecting and assessing information on violations of human rights under totalitarian Communist regime at national level with a view to collaborating closely with a Council of Europe committee of experts ⁴¹

Föregående två citat är goda exempel på det *moraliska* historiebruket. Etablerandet av sanningskommissioner syftar till att avtäckta de sanningar som tidigare varit dolda, för att ge sinnesfrid till anhöriga och ättlingar till offren. Instiftandet av museum brukar vanligtvis sorteras under det *vetenskapliga* historiebruket, men i detta fall är syftet betydligt mer samtida

³⁹ Ibid, §4

⁴⁰ Ibid, §15

⁴¹ Ibid, §13

och politiskt, därför skulle jag snarare säga att snarare handlar om ett *moraliskt* samt *ideologiskt* historiebruk.

(we call for) establishment of 23rd August, the day of signing of the Hitler-Stalin Pact, known as the Molotov-Ribbentrop Pact, as a day of remembrance of the victims of both Nazi and Communist totalitarian regimes, in the same way Europe remembers the victims of the Holocaust on January 27th ⁴²

Föregående citat representerar den kanske viktigaste symbolpolitiken i hela deklARATIONEN. Valet av just 23 augusti, samma datum som Molotov-Ribbentrop-Pakten protokollfördes, fungerar som en påminnelse om att nazityskland och Sovjetunionen faktiskt under en inte obetydlig period llerade sig med varandra, och där Östeuropa var de enskilt största förlorarna av sagda allians. Det stämmer dessutom väldigt väl överens med temat i deklARATIONEN av att jämföra kommunism och nazism. Paragrafen kvalificerar sig som ett exempel på både *moraliskt* och *ideologiskt* historiebruk. Det är moraliskt i det att det rör sig om en minnesdag för att hedra offren för totalitära regimer, och ideologiskt då det rör sig om det tidigare nämnda jämställandet mellan kommunism och nazism.

5.3.4 Kritik mot specifika aktörer

DeklARATIONEN innehåller också kommentarer om det dagspolitiska läget, och gör referenser till nuvarande regimer och regeringar runt om i världen angående deras hållning gentemot den kommunistiska brottshistorien.

Whereas in different parts of the globe only a few totalitarian Communist regimes survive but, nevertheless, they control about one fifth of the world's population, and by still clinging to power they commit crimes and impose a high cost to the well-being of their people ⁴³

whereas in many countries, even though Communist parties are not in power, they have not distanced themselves publicly from the crimes of Communist regimes nor condemned them ⁴⁴

Föregående två citat refererar man dels till de stater i världen som fortfarande kallas kommunistiska, exempelvis Kina, Kuba och Nordkorea. Men även andra stater som inte fullt

⁴² Ibid, §9

⁴³ Ibid, preamble

⁴⁴ Ibid, preamble

ut har fördömt kommunistiska människorättsbrott. Jag frågade även Göran Lindblad om det var någon särskild aktör som åsyftas och hans svarade att det mest framträdande exemplet är Ryssland, som trots att de är arvtagare till en av 1900-talets mest totalitära stater inte har gjort några särskilda ansträngningar till att behandla den kommunistiska brottshistorien, snarare tvärtom. Exempelvis har den nuvarande ryska regeringen ännu inte erkänt sovjetockupationen av de baltiska staterna i slutet av andra världskriget som illegitim.⁴⁵ Något som såklart väcker ont blod hos många exkommunistiska stater och kan vara en bidragande faktor till den misstänksamhet som finns mellan dem och Ryssland.

5.4 Deklarationens eftermäle, debatt i Europaparlamentet

Strax efter Pragdeklarationens antagande blev deklARATIONENS andemening ett intresse för Europaparlamentet, som i september samma år erkände 23 augusti som officiell minnesdag för nazismens och kommunismens offer, detta följdes senare upp på våren 2009 med en egen resolution som påminner väldigt mycket om Pragdeklarationen i både form och innehåll. Jag skulle till och med vilja påstå att det går att likställa de två. De har i princip samma andemening även om det finns några nämnvärda skillnader. Först och främst har resolutionen i Europaparlamentet, till skillnad från Pragdeklarationen, ingen punkt om att ställa kommunistiska förbrytare inför rätta eller ge kompensation till offren. Resolutionen i Europaparlamentet använder sig dessutom av begreppet ”stalinism” istället för ”kommunism” på vissa punkter, något som inte förekommer alls i Pragdeklarationen. Detta skulle kunna tolkas som en viss lutning åt det revisionistiska hållet, eftersom någon som helhjärtat anammar totalitarismteorin inte skulle bry sig om att göra någon tydligare distinktion mellan de två. Det finns även en punkt som förtydligar att trots jämförelserna mellan nazism och kommunism så är Förintelsen som fenomen unikt, och inget kan jämföras med detta. Man skulle kunna se resolutionen som en kompromiss mellan Pragdeklarationens östliga, totalitaristiska perspektiv och det västliga, något mer revisionistiska perspektivet. I ett försök att uppvärdera minnet från den kommunistiska brottshistorien utan att för den sakens skull relativisera minnet från nazismen och Förintelsen. En lite mer ”urvattnad” version av den ursprungliga Pragdeklarationen.

European Parliament resolution on European conscience and totalitarianism antogs 2 april 2009 och blev föremål för en het debatt i Europaparlamentets plenum, och ger oss därmed en

⁴⁵ Karlsson, *Europeiska möten med historien*, s241

inblick i hur kritiken mot denna sorts historieskrivning kan se ut, och vilket historiebruk som är vanligast i sagda kritik.

5.4.1 Europaparlamentet 2009

Europaparlamentet var vid den här tiden uppdelat i 8 olika partigrupper. Indelningen mellan dessa grupper under våren 2009 var som följer:

GUE/NGL – Vänstergruppen i parlamentet, inkluderar socialistisk vänster så som svenska Vänsterpartiet och danska Socialistisk Folkeparti men även renodlade kommunister så som de grekiska och portugisiska kommunistpartierna.

PSE – Socialdemokratiska gruppen, inkluderar exempelvis S från Sverige

G/EFA – Gröna gruppen, inkluderar exempelvis MP från Sverige

ALDE – Liberala gruppen, inkluderar exempelvis C och FP Sverige

EPP-ED – Konservativa gruppen, inkluderar exempelvis M och KD från Sverige

IND/DEM – Till viss del EU-skeptiker så som den svenska Junilistan, men även partier åt det mer nationalistiska hållet så som brittiska UK Independence Party.

UEN – Till största del nationalistiska och populistiska partier så som Lega Nord från Italien, Dansk Folkeparti från Danmark samt Lag och Rättvisa från Polen

NI – Parlamentariker utan gruppstillhörighet. Kan bero på att de är regionala intressepartier, eller att helt enkelt ingen annan grupp ville ha med dem att göra, som till exempel Front National från Frankrike.

Nämnas bör att till skillnad från exempelvis Sveriges riksdag så är det mycket vanligare att parlamentariker röstar på egen hand snarare än att följa partilinjen. Exempelvis så röstade majoriteten av den socialdemokratiska gruppen för resolutionen, men i senare avsnitt ser vi flera exempel på socialdemokratiska parlamentariker som röstar nej.

5.4.2 Resolutionen

”*European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism*” debatterades vid två tillfällen; 25 mars och 2 april 2009. Resolutionen var sponsrad av parlamentariker från EPP-ED, ALDE, G/EFA och UEN. Resolutionen röstades

igenom med siffrorna 533 för och 44 emot, med 33 som avstod.⁴⁶ Resolutionens andemening stöddes alltså av en mycket bred majoritet av det politiska etablissemanget. Precis som i Pragdeklarationen i sig innehåller denna resolution gott om det historiebrik som är föremål för denna uppsats.⁴⁷

...Europe will not be united unless it is able to form a common view 27 fits history, recognises Nazism, Stalinism and fascist and Communist regimes as a common legacy

Resolutionen, precis som Pragdeklarationen, erkänner nazism och kommunism som delar av ett gemensamt, totalitärt arv, och hela integrationen och att hela det gemensamma europeiska historiemedvetandet skulle vara beroende av detta erkännande. Det är också detta som kommer att bli föremål för huvuddelen av kritiken mot resolutionen. Texten fortsätter med ett par punkter som är ganska typiska att hitta i ett politiskt dokument som behandlar en traumatisk historia:

[The European Parliament] expresses respect for all victims of totalitarian and undemocratic regimes in Europe and pays tribute to those who fought against tyranny and oppression...

...[it is] important to remember those who actively opposed totalitarian rule and who should take their place in the consciousness of Europeans as the heroes of the totalitarian age because of their dedication, faithfulness to ideals, honour and courage...

...in order to strengthen European awareness of crimes committed by totalitarian and undemocratic regimes, documentation of, and accounts testifying to, Europe's troubled past must be supported, as there can be no reconciliation without remembrance.

Precis som i Pragdeklarationen återfinns dessa citat om att minnas hjältarna och offren, fördöma förbrytarna, manifestera motstånd och dokumentera historien, och är bra exempel på ett *moraliskt* historiebrik. Texten fortsätter sedan med återkoppla till den europeiska unionens plats i det hela, och hur EU är allt det som de totalitära regimerna i Europas historia inte är:

European integration as a model of peace and reconciliation represents a free choice by the peoples of Europe to commit to a shared future, and that the European Union has a particular responsibility to promote and safeguard

⁴⁶ European Parliament, "Final vote 02/04/2009", 2009/2557(RSP), B6-0165/2009.

⁴⁷ European parliament, Resolution: P6_TA(2009)0213, European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism, 2009-04-02.

democracy, respect for human rights and the rule of law, both inside and outside the European Union

I föregående citat legitimerar man hela den apparat som EU är på basis av ett historiskt arv. Att EU är en slags garant att totalitarismen aldrig igen ska uppstå i Europa. Att använda historien som argument för att en överstatlig europeisk union är något värt att bevara och utveckla är exempel på både *ideologiskt* och *politiskt-pedagogiskt* historiebruk. Det visar samtidigt på ambitionen som finns hos vissa av de europeiska politikerna att bygga vidare på en pan-europeisk historiekultur.

5.4.3 Debatterna i plenum

Många av de parlamentariker som stödde resolutionen använde i mångt och mycket liknande eller rakt av samma resonemang och historiebruk som återfinns i resolutionstexten i sig. Därför är det inte nödvändigt att citera dessa direkt, eftersom det inte tillför några ytterligare argument eller exempel på historiebruk. Men det ska nämnas att dessa innefattar inlägg av parlamentariker från samtliga partigrupper.

Även om resolutionen röstades igenom med stor majoritet så fanns det uttalat motstånd mot dess premisser, om än dock med olika utgångspunkter. Vissa parlamentariker uttryckte farhågan att minnet från nazismen och förintelsen skulle kunna komma att relativiseras, normaliseras och trivialiseras om man jämförde det med kommunistterrorn:

*"I am not willing to equate the crimes of the Nazis, the Holocaust and the genocide that saw six million Jews, along with Communism" ... "This political relativism threatens to dilute the unique nature of the Nazi crimes,"*⁴⁸

- Glyn Ford, (PSE)

"...we cannot equate Nazism with Stalinism" ... "No one can dispute that millions fell victim to the Stalinist dictatorship, entire peoples were dislocated, and no one can exonerate or relativise that. The Shoah, Nazi Germany's organised industry for the extermination of the Jewish people solely on the basis of origin, was an atrocity unparalleled in human history."

- Csaba Sándor Tabajdi (PSE)⁴⁹

...it compares Nazism to communism in an unacceptable manner. We condemn the atrocities of both Nazism and Stalinism. We consider that this

⁴⁸ Debates of the European Parliament, 2009-04-02, Brussels, §10 Explanations of vote.

⁴⁹ Debates of the European Parliament, 2009-03-25, Strassbourg, §10 European conscience and totalitarisim.

comparison does not contribute to an understanding of the peculiarities of these two totalitarian regimes.

- Maria Elini Koppa (PSE) ⁵⁰

Dessa citat är i linje med den äldre europeiska historieskrivningen om förintelsen som unik och ojämförbar företeelse i världshistorien och att denna inte kan jämföras med andra händelser. De förnekar alltså varken kommunistterrorn eller behovet av att lyfta densamma, men att jämförelsen med nazism helt enkelt inte är gångbar. Det är ett motstånd mot resolutionen på basis av främst ett *moraliskt* historiebruk.

Det fanns också motstånd mot resolutionen på mer metodologiska grunder, nämligen att det helt enkelt inte är parlamentets uppgift att tolka historien. Att politiker tenderar att godtyckligt tolka historien utifrån sina egna ideologiska premisser. Kritikerna menar att skrivandet av historien istället bör lämnas åt forskare och universitet. Bland denna kategori kritiker fanns bland andra det svenska Vänsterpartiet:

We of course regret the victims of all aggressive and authoritarian regimes” ... ”We are however deeply concerned about all direct or indirect efforts by politicians or parliaments trying to influence the general perception of historical facts. This task should be left to independent academic research and public debate”

- Jens Holm och Eva-Britt Svensson (GUE/NGL) ⁵¹

This is an important element in our history. However, we believe that majority decisions by Parliament are not competent to interpret historic facts. The evaluation of historic facts is the job of historians and historians alone...

- Ioannis Varvistiotis (PPE-DE) ⁵²

De uttrycker en oro angående direkt politisk inblandning i historieskrivningen, en argumentation som känns väldigt väl igen från den tidigare nämnda debatten i Sverige kring *Forum för Levande Historia*. I termer av historiebruk så passar sådana här resonemang inte riktigt in i någon av kategorierna som är presenterade. Man avstår här aktivt från att bruka historia med hänvisning att någon annan ska göra det istället. Det är alltså ett slags *icke-bruk* av historia med hänvisning till det *vetenskapliga* historiebruket.

⁵⁰ Debates of the European Parliament, 2009-04-02.

⁵¹ Debates of the European Parliament, 2009-04-02.

⁵² Debates of the European Parliament, 2009-04-02.

Det mest tydliga och aktiva motståndet mot resolutionen kom dock förståeligt från kommunistpartierna. De grekiska och portugisiska kommunistpartierna lyfte starka reservationer gentemot resolutionen. Till skillnad från den tidigare nämnda kritiken som trots invändningar ändå erkänner kommunismens brott så vänder sig dessa parlamentariker mot hela grundpremisen av resolutionen. Som jag nämnde kort i inledningen så finns de som ser kommunism som den absoluta motsatsen till fascism och nazism, Athanasios Pafilis från det grekiska kommunistpartiet KKE är en av dem:

The most reactionary and barbaric regime to which capitalism gave birth, namely Fascism, is being equated with the most progressive idea conceived by man, namely Communism and the abolition of the exploitation of man by man.
-Athanasios Pafilis (GUE/NGL) ⁵³

Han och hans kollega Pedro Guerreiro från det portugisiska kommunistpartiet PCP ansåg att resolutionen vanhedrar de socialister och kommunister som kämpat mot fascism och nazism, och att resolutionens syfte inte handlar om att hedra offren, utan istället legitimera det kapitalistiska systemet genom historierevision:

...no parliamentary majority comprising the representatives and servants of the barbaric capitalist system can use slander, lies and forgery to wipe out the history of social revolution, written and signed by the people with their blood” ... ”the contributions of socialism and its unprecedented achievements...”
-Athanasios Pafilis (GUE/NGL) ⁵⁴

This shameful resolution(s)... goal is to put neo-fascism in a good light and condemn communism... to put the tyrant oppressor in a good light while condemning their victims” ... ” to erase the decisive contribution of the soviet union in defeating nazism and fascism... Its intention is the criminalisation of communists, their activities and their ideals...
- Pedro Guerreiro (GUE/NGL) ⁵⁵

Dessa inlägg innehåller element av framför allt *ideologiskt* historiebruk, men också vissa inslag av *moraliskt och politisk-pedagogiskt* historiebruk. Vilket i sin tur också är de vanligast förekommande sorterna av historiebruk i resolutionen, de inlägg som uttryckte sitt stöd för den och därmed också Pragdeklarationen. Det handlar helt enkelt om att dessa två sidor har helt motsatta historiemedvetanden vad gäller kommunismens historia i Europa, även om sättet de brukar historia påminner mycket om varandra.

⁵³ Debates of the European Parliament, 2009-03-25.

⁵⁴ Debates of the European Parliament, 2009-04-02.

⁵⁵ Debates of the European Parliament, 2009-04-02.

Vad gäller dessa båda herrars syn på den kommunistiska brottshistorien så är den väldigt långt ifrån den totalitarismteoretiska, men den är inte heller direkt revisionistiskt. Den revisionistiska hållningen bygger i huvudsak på att komplicera och relativisera, men debattinläggen ovan visar inte på några sådana intentioner. Snarare bygger deras argumentation på kommunism som i grunden en god kraft och de verkar inte tycka det är relevant att ens lyfta eller diskutera den kommunistiska brottshistorien. De argumenterar också för att kommunister i huvudsak är offer snarare än förbrytare.

Utöver att det är förståeligt att folk som kallar sig själva kommunister kommer ta illa vid sig av ett jämförande av kommunism och nazism så kan det även vara värt att lyfta att just dessa två länder, Portugal och Grekland, har ett något mer särskilt förhållande till både kommunism och nazism/fascism. Någon omfattande kommunistisk brottshistoria motsvarande den i Östeuropa finns inte i de här länderna, och fascistisk terror och förföljelse är ett mer närvarande minne. Man kan argumentera för att kommunistpartierna i Grekland och Portugal historiskt faktiskt har utgjort en motpol mot fascismen. Åter igen ser vi på hur de historiekulturella dragen skiljer sig avsevärt inte bara beroende på politisk tillhörighet men också regional, samt att den enkla indelningen Öst kontra Väst inte är tillräcklig för att nyansera detta.

En annan nämnvärd sak kring kommunistpartiernas inlägg är hur de påstår att resolutionens syfte är att legitimera vad de kallar ”det barbariska kapitalistiska systemet”. Enligt Stenfeldts teori om totalitarismbegreppet som en form av historiekulturell strategi för att förkasta de två totalitära ideologierna till förmån för den liberala/kapitalistiska så kan man påstå att detta är en högst korrekt iakttagelse, även om man kan diskutera ordvalet. Men det finns även spår i deras debattinlägg av en slags kommunistisk motsvarighet till denna historiekulturella strategi, nämligen att bunta ihop de kvarvarande två ideologierna i denna triangulära kamp av ideologier; fascism/nazism och liberalism/kapitalism till förmån för socialism/kommunism.

6. Sammanfattning och slutdiskussion

Jag har granskat Pragdeklarationen från 2008 och debatten kring den efterföljande resolutionen i Europaparlamentet på samma ämne från 2009. Jag har försökt synliggöra historiebruk och uttryck för historiekultur gällande den kommunistiska brottshistorien i

Östeuropa. Jag kommer nedan att sammanfatta och diskutera kring mina resultat utifrån mina frågeställningar, därefter ge förslag på framtida forskning.

6.1 Frågeställningarna

Vilket syfte har Pragdeklarationen från 2008?

Syftet med deklarationen, både enligt de inledande paragraferna i deklarationstexten samt med egna ord från en av undertecknarna, Göran Lindblad, är att överbrygga skillnaderna i historiesyn rörande kommunismens brott mot mänskligheten i olika delar av Europa, framför allt den skillnaden mellan Öst- och Västeuropa.

Man skulle kunna argumentera för att Pragdeklarationen representerar ett försök till paradigmskifte i europeisk historieskrivning, där det östeuropeiska minnet av den kommunistiska terrorn ska ges erkännande på samma villkor som nazismens brott mot mänskligheten har haft i ett halvt sekel. Den synliggör också de utmaningar som de som vill bygga en gemensam, pan-europeisk historiekultur står inför: de nationella historiekulturerna och de regionala skillnaderna i sättet att se på historien mellan öst och väst finns i allra högsta grad fortfarande kvar, och hos de allra flesta människor är det nationella perspektivet fortfarande mer relevant än det motsvarande europeiska.

De totalitära ideologierna har en oerhört viktig plats i det europeiska medvetandet just eftersom det är några av få gemensamma nämnare för de flesta europeiska länder. Historien är fortfarande i grund och botten nationell, men de stora tragedierna är gränsöverskridande.

På vilket sätt speglar Pragdeklarationen historiemedvetandet och historiekulturen rörande kommunism i de nyblivna EU-medlemsstaterna i Östeuropa?

Min granskning har inte lett till några nya upptäckter rörande synen på kommunism i Östeuropa, snarare har min analys bekräftat den bilden som redan finns beskriven i forskningsläget. Som Assman, Neumayer, Blaive och Karlsson redan har fastslagit så är asymmetrin i synen på kommunismen mellan Öst- och Västeuropa fortfarande stor. Pragdeklarationen speglar det östeuropeiska perspektivet, med det totalitarismteoretiska perspektivet i centrum. Deklarationen är i sig ett medel för att överbrygga sagda asymmetri, för att skapa en gemensam pan-europeisk berättelse om de totalitära ideologierna. Dels för att

det är viktigt för många östeuropéer att få upprättelse, men också för att möjliggöra en fortsatt integrering av de europeiska staterna.

På vilket sätt tar sig historiebruk till uttryck i Pragdeklarationen 2008?

Vilka kategorier av historiebruk återfinns i deklARATIONEN, vilken kategori är den vanligast förekommande?

Hela deklARATIONEN i sig är egentligen ett enda stort historiebruk, men i de olika paragraferna ser vi exempel på många kategorier av olika historiebruk. De delarna av dokumentet som lyfter betydelsen av upprättelse, uppmaningar till internationella erkännanden av kommunismens människorättsbrott, minnesdagen 23 augusti, sanningskommissionen m.m. är alla exempel på det *moraliska* historiebruket.

Det finns även några få exempel på ett *politiskt-pedagogiskt* historiebruk. Detta är de delar som gör direkta referenser till dagens politiska situation, och hämtar stöd i sin argumentation från historien.

De paragrafer som handlar om att skriva om historieböcker, instifta omfattande utbildningsinsatser, grunda muséum eller medvetet jämför kommunismen med nazismen är exempel på det *ideologiska* historiebruket. Hela dokumentet i sig kan också tolkas som ett uttryck för ett ideologiskt historiebruk, eftersom den syftar till att skapa ett narrativ kring historien som demoniserar de totalitära ideologierna till förmån för den liberala, marknadsekonomiska demokratin.

Hela deklARATIONEN uppfyller i sig också många av kriterierna för det *existentiella* historiebruket. DeklARATIONEN representerar det historiemedvetande och den historiesyn som tidigare varit undgängd eller sekundär i europeisk historiekultur. För någon som anser att några av de mest fundamentala tillfällena i historien inte är tillräckligt uppmärksammade eller rentav inte ens erkända så kan ett fenomen av detta slag verkligen klassificeras som ett existentiellt historiebruk. Det existentiella bruket som förklarats i metodkapitlet är något som främst används för att beskriva vanligt folks bearbetande av historien, och PragdeklARATIONEN kan inte riktigt anses ha tagits fram av sagda vanligt folk. Men med tanke på den breda uppslutning deklARATIONENS andemening har i många av de exkommunistiska staterna så tycker jag ändå det finns fog för att inkludera detta begrepp även när det handlar om ett dokument framtagit av en politisk elit.

Om Pragdeklarationen i huvudsak är en manifestation av det ideologiska eller det existentiella historiebruket kan också skilja sig beroende på vem som är avsändaren. Deklarationen har många olika undertecknare, från många olika håll. För en västeuropeisk konservativ politiker så rör det sig antagligen mer om det ideologiska historiebruket; att skapa ett historiskt narrativ, där andra ideologier förkastas till förmån för sin egen. Detta är mycket i linje med Stenfeldts teori om totalitarismbegreppet som historiekulturell strategi. Om det däremot rör sig om till exempel en före detta dissident i någon av Östeuropas kommunistiska diktaturer, som själv levt under förtrycket och känner att upprättelse för dessa brott är helt central för att få historien att "make sense", då lutar det nog mer åt det existentiella historiebruket.

Sammanfattningsvis kan det konstateras att Pragdeklarationen i huvudsak är ett uttryck för ideologiskt eller existentiellt historiebruk, beroende på avsändaren. I deklarationstexten finns även element av moraliskt och politiskt-pedagogiskt historiebruk.

Har Pragdeklarationens andemening på något sätt väckt kritik eller kontrovers, och kan denna kritik härledas till någon form av historiebruk?

Mitt källmaterial för att undersöka eventuell kritik mot Pragdeklarationens andemening har varit begränsad till debatten i Europaparlamentet rörande *European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism*, vars innehåll var väldigt snarligt Pragdeklarationens. Begränsningen innebär att jag inte kan svara generellt på vilken kritik som Pragdeklarationen mötte, utöver den i Europaparlamentet under våren 2009.

I denna debatt återfinns motstånd mot Pragdeklarationens andemening, närmare bestämt att jämställa kommunismens och nazismens brott mot mänskligheten. Vissa vände sig emot den på grund av farhågan att en sådan jämförelse skulle relativisera eller trivialisera minnet från Förintelsen, som de anser vara ojämförbart med något annat. Detta går i linje med både Karlssons och Blaives beskrivning av den något äldre, västeuropeiska bilden av Förintelsen som universellt unik, och en central byggsten i det historiska sammanhang som man vill sätta in den Europeiska Unionen i. Denna kritik grundar sig mestadels i ett moraliskt historiebruk.

Andra vände sig emot den på mer proceduriella grunder, att det i grunden är fel av politiker att ägna sig åt den här sortens historieskrivning, och att det istället bör lämnas åt akademien. Att ett ideologiskt ställningstagande kring historien likt detta skulle riskera öppna en sorts

”Pandoras ask”, och att efterkommande majoriteter i parlamentet skulle fortsätta att politisera historien. Denna kritik grundar sig inte i någon specifik kategori av historiebruk, snarare ett slags icke-bruk med hänvisning åt det vetenskapliga bruket.

Den tredje och mest tydliga formen av motstånd mot deklarationens/resolutionens premiss kom från kommunisterna i Europaparlamentet. Detta motstånd kan härledas till deras bild av Europas 1900-talshistoria är helt annorlunda från den som framställs av resolutionen, helt enkelt två totalt konträra historiemedvetanden. De ser inte på kommunismen som främst en föröware i människorättsliga sammanhang, utan snarare den främsta motståndskraften mot fascismen. Denna kritik kan härledas till det ideologiska historiebruket, kritikerna har ett eget historiskt narrativ som går stick i stäv med det som kommuniceras av den parlamentariska majoriteten. I den kommunistiska kritiken finns även spår av en historiekulturell strategi likt den som beskrivs av Stenfeldt. Genom att argumentera för att kapitalism och fascism har ett gemensamt arv så kan man lyfta fram en tredje väg: socialism/kommunism.

6.2 Förslag till framtida forskning

Kommunismens plats i den europeiska historiekulturen är ett potentiellt enormt forskningsfält, och det finns näst intill oändligt många intressanta undersökningar och kartläggningar man kan göra kring det. Jag har i denna uppsats endast fokuserat på historiekulturella fenomen från ett avsändarperspektiv, och vi har fått en inblick i hur den kommunistiska brotthistorien behandlas av politiker och intellektuella i försök att kommunicera ut detta till allmänheten. Hur detta däremot tas emot av den breda befolkningen är dock svårare att svara på, men minst lika intressant. De flesta har nog aldrig hört talas om Pragdeklarationen eller om totalitarismteoretiska/revisionistiska perspektiv på den kommunistiska brotthistorien, men man hade kunnat göra fler undersökningar bland allmänheten om rent allmänna attityder gentemot kommunismen och dess historia.

Utöver kommunismen så finns det andra intressanta aspekter som förtjänar att undersökas när det gäller historiekulturella attityder. Med tanke på dagens politiska läge där nationalismens popularitet växer sig starkare i hela västvärlden så hade det varit intressant att undersöka djupare det nationella historiemedvetandet och jämföra med ett eventuellt europeiskt eller ”västligt” dito.

7. Käll- och litteraturförteckning

7.1 Källmaterial

Pragdeklarationen 2008. *Prague Declaration on European Conscience and Communism*. 2008-06-03, Finns i bilagor, även tillgänglig via: <http://www.praguedeclaration.eu/>

Programme, Conference on European Conscience and Communism, 2008-06-01. Tillgänglig via: <http://www.praguedeclaration.eu/conf>

European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism, Resolution: **P6_TA(2009)0213**, 2009-04-02, tillgänglig via: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2009-0213&language=EN&ring=P6-RC-2009-0165>

Debatt i Europaparlamentet 2009-04-02, §10 Explanations of vote. Brussels, tillgänglig via: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=CRE&reference=20090402&secondRef=ITEM-010&language=EN&ring=P6-RC-2009-0165#4-300>

Debatt i i Europaparlamentet, 2009-03-25, §10 European conscience and totalitarianism, Strassbourg, tillgänglig via: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+CRE+20090325+ITEM-010+DOC+XML+V0//EN>

Röstsiffror: European Parliament, ”Final vote 02/04/2009”, 2009/2557(RSP), B6-0165/2009, tillgänglig via: <http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/sda.do?id=17152&l=en>

7.2 Litteratur

Blaive, Muriel, Gerbel, Christian, Lindenberger, Thomas (red.), *Clashes in European History*, Andra upplagan, 2011, Studienverlag Ges.m.b.H, Innsbruck

Karlsson, Klas-Göran & Zander, Ulf (red.), *Historien är närvarande. Historiedidaktik som teori och tillämnig*. 2014, Studentlitteratur, Lund

Karlsson, Klas-Göran, *Europeiska möten med historien*, 2010, Atlantis AB, Stockholm

Karlsson, Klas-Göran, Zander, Ulf & Stenfeldt, Johan (red.) *Perspectives on the Entangled History of Communism and Nazism – A Comnaz Analysis*, 2015, Lexington Books, London

Liljefors, Max & Zander, Ulf, *Det neutrala landet ingenstans – Bilder av andra världskriget och den svenska utopin*, Scandia Tidsskrift, vol. 69, nr 2 (2003), tillgänglig via: <http://cts.lub.lu.se/ojs/index.php/scandia/article/viewFile/1305/1091>

Lundell, Valter, *Den goda tanken och den onda erfarenheten – Om den kommunistiska brotthistoriens omstridda plats i den svenska historiekulturen*, Diss. Forskarskolan i historia och historiedidaktik Lunds universitet och Malmö högskola, 2011, tillgänglig via: http://www.hist.lu.se/fihd/publikationer/Den_goda_tanken_och_den.pdf

Mink, Georges, Neumayer, Laure, *History, Memory and Change in Central and Eastern Europe – Memory Games*, Palgrave Mcmillan, London, 2013. (Även tillgänglig som E-bok via LUBsearch)

Neumayer, Laure, *Integrating the Central European Past into a Common Narrative: The Mobilizations Around the "Crimes of Communism" in the European Parliament*, Journal of Contemporary European Studies, vol 23, 12/2/2015, s344-363

Pakier, Malgorzata & Wawrzyniak, Joanna, *Memory and Change in Europe – Eastern Perspectives*, 2016, Berghahn Books, Oxford, New York

7.3 Övriga hänvisningar

EU Presidency statement on Holocaust Remembrance, 2005-10-31. tillgänglig via: <http://eu-un.europa.eu/eu-presidency-statement-holocaust-remembrance/>

European parliament resolution on the sixtieth anniversary of the end of the Second World War in Europe on 8 may 1945, Resolution: P6_TA(2005)0180, 2005-05-12. Tillgänglig via:

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2005-0180&language=EN>

European Parliament resolution on the 50th anniversary of the 1956 Hungarian Revolution and its historical meaning for Europe, Resolution: **P6-TA(2006)0454**, 2006-10-26. tillgänglig via:

<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0454+0+DOC+XML+V0//EN>

Historieuppropet 2008, Tillgänglig via: www.historieuppropet.se

Karlsson, Klas-Göran (2008), *Med folkmord i fokus. Förintelsens plats i den europeiska historiekulturen*. Stockholm : Forum för levande historia. ISBN 978-91-977117-4-6 (90 s.). Tillgänglig via:

http://www.levandehistoria.se/sites/default/files/material_file/skriftserie-6-med-folkmord-i-fokus.pdf

Citat Annie Lööf, *Sveriges Radio*, 5/3/2015, tillgänglig via:

<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6109153>

Citat Åsa Romson, *Sveriges Television*, 10/5/2015, tillgänglig via:

<https://www.svt.se/nyheter/inrikes/romson-jamforde-medelhavet-med-auschwitz>

8. Bilaga

Prague Declaration on European Conscience and Communism

Bearing in mind the dignified and democratic future of our European home,

- whereas societies that neglect the past have no future,
- whereas Europe will not be united unless it is able to reunite its history, recognize Communism and Nazism as a common legacy and bring about an honest and thorough debate on all the totalitarian crimes of the past century,
- whereas the Communist ideology is directly responsible for crimes against humanity,
- whereas a bad conscience stemming from the Communist past is a heavy burden for the future of Europe and for our children,
- whereas different valuations of the Communist past may still split Europe into "West" and "East",
- whereas European integration was a direct response to wars and violence provoked by totalitarian systems on the continent,
- whereas consciousness of the crimes against humanity committed by the Communist regimes throughout the continent must inform all European minds to the same extent as the Nazi regimes crimes did,
- whereas there are substantial similarities between Nazism and Communism in terms of their horrific and appalling character and their crimes against humanity,
- whereas the crimes of Communism still need to be assessed and judged from the legal, moral and political as well as the historical point of view,

- whereas the crimes were justified in the name of the class struggle theory and the principle of dictatorship of the "proletariat" using terror as a method to preserve the dictatorship,
- whereas Communist ideology has been used as a tool in the hands of empire builders in Europe and in Asia to reach their expansionist goals,
- whereas many of the perpetrators committing crimes in the name of Communism have not yet been brought to justice and their victims have not yet been compensated,
- whereas providing objective comprehensive information about the Communist totalitarian past leading to a deeper understanding and discussion is a necessary condition for sound future integration of all European nations,
- whereas the ultimate reconciliation of all European peoples is not possible without a concentrated and in depth effort to establish the truth and to restore the memory,
- whereas the Communist past of Europe must be dealt with thoroughly both in the academy and among the general public, and future generations should have ready access to information on Communism,
- whereas in different parts of the globe only a few totalitarian Communist regimes survive but, nevertheless, they control about one fifth of the world's population, and by still clinging to power they commit crimes and impose a high cost to the well-being of their people,
- whereas in many countries, even though Communist parties are not in power, they have not distanced themselves publicly from the crimes of Communist regimes nor condemned them,
- whereas Prague is one of the places that lived through the rule of both Nazism and Communism,

believing that millions of victims of Communism and their families are entitled to enjoy justice, sympathy, understanding and recognition for their sufferings in the same way as the victims of Nazism have been morally and politically recognized.

We, participants of the Prague Conference "European Conscience and Communism",

- having regard to the European Parliament resolution on the sixtieth anniversary of the end of the Second World War in Europe on 8 May 1945 of May 12th, 2005,
- having regard to Resolution 1481 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe of January 26th, 2006,
- having regard to the resolutions on Communist crimes adopted by a number of national parliaments,
- having regard to the experience of the Truth and Reconciliation Commission in South Africa,
- having regard to the experience of Institutes of Memory and memorials in Poland, Germany, Slovakia, the Czech Republic, the United States, the Institute for the Investigation of Communist Crimes in Romania, the museums of occupation in Lithuania, Latvia and Estonia as well as the House of Terror in Hungary,
- having regard to present and upcoming presidencies in the EU and the Council of Europe

- having regard to the fact that 2009 is the 20th anniversary of the collapse of Communism in Eastern and Central Europe as well as the mass killings in Romania and the massacre in Tiananmen Square in Beijing,

call for:

1. reaching an all-European understanding that both the Nazi and Communist totalitarian regimes each to be judged by their own terrible merits to be destructive in their policies of systematically applying extreme forms of terror, suppressing all civic and human liberties, starting aggressive wars and, as an inseparable part of their ideologies, exterminating and deporting whole nations and groups of population; and that as such they should be considered to be the main disasters, which blighted the 20th century,
2. recognition that many crimes committed in the name of Communism should be assessed as crimes against humanity serving as a warning for future generations, in the same way Nazi crimes were assessed by the Nuremberg Tribunal,
3. formulation of a common approach regarding crimes of totalitarian regimes, inter alia Communist regimes, and raising a Europe-wide awareness of the Communist crimes in order to clearly define a common attitude towards the crimes of the Communist regimes,
4. introduction of legislation that would enable courts of law to judge and sentence perpetrators of Communist crimes and to compensate victims of Communism,
5. ensuring the principle of equal treatment and non-discrimination of victims of all the totalitarian regimes,
6. European and international pressure for effective condemnation of the past Communist crimes and for efficient fight against ongoing Communist crimes,
7. recognition of Communism as an integral and horrific part of Europe's common history
8. acceptance of pan-European responsibility for crimes committed by Communism,
9. establishment of 23rd August, the day of signing of the Hitler-Stalin Pact, known as the Molotov-Ribbentrop Pact, as a day of remembrance of the victims of both Nazi and Communist totalitarian regimes, in the same way Europe remembers the victims of the Holocaust on January 27th,
10. responsible attitudes of National Parliaments as regards acknowledgement of Communist crimes as crimes against humanity, leading to the appropriate legislation, and to the parliamentary monitoring of such legislation,
11. effective public debate about the commercial and political misuse of Communist symbols,
12. continuation of the European Commission hearings regarding victims of totalitarian regimes, with a view to the compilation of a Commission communication,
13. establishment in European states, which had been ruled by totalitarian Communist regimes, of committees composed of independent experts with the task of collecting and assessing information on violations of human rights under totalitarian Communist regime at national level with a view to collaborating closely with a Council of Europe committee of experts;
14. ensuring a clear international legal framework regarding a free and unrestricted access to the Archives containing the information on the crimes of Communism,

15. establishment of an Institute of European Memory and Conscience which would be both - A) a European research institute for totalitarianism studies, developing scientific and educational projects and providing support to networking of national research institutes specialising in the subject of totalitarian experience, B) and a pan-European museum/memorial of victims of all totalitarian regimes, with an aim to memorialise victims of these regimes and raise awareness of the crimes committed by them,
16. organising of an international conference on the crimes committed by totalitarian Communist regimes with the participation of representatives of governments, parliamentarians, academics, experts and NGOs, with the results to be largely publicised world-wide,
17. adjustment and overhaul of European history textbooks so that children could learn and be warned about Communism and its crimes in the same way as they have been taught to assess the Nazi crimes
18. the all-European extensive and thorough debate of Communist history and legacy,
19. joint commemoration of next year's 20th anniversary of the fall of the Berlin Wall, the massacre in Tiananmen Square and the killings in Romania.

We, participants of the Prague Conference "European Conscience and Communism", address **all peoples of Europe, all European political institutions including national governments, parliaments, European Parliament, European Commission, Council of Europe and other relevant international bodies**, and call on them to embrace the ideas and appeals stipulated in this Prague Declaration and to implement them in practical steps and policies.

Founding Signatories:

Václav Havel, former dissident and President of Czechoslovakia / the Czech Republic, Czech Republic

Joachim Gauck, former Federal Commissioner for the Stasi archives, Germany

Göran Lindblad, Vice-president of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, Member of Parliament, Sweden

Vytautas Landsbergis, Member of the European Parliament, former dissident and President of Lithuania, Lithuania

Jana Hybášková, Member of the European Parliament, Czech Republic

Christopher Beazley, Member of the European Parliament, United Kingdom

Tunne Kelam, Member of the European Parliament, former dissident, Estonia

Jiří Liška, Senator, Vice-chairman of the Senate, Parliament of the Czech Republic, Czech Republic

Martin Mejstřík, Senator, Parliament of the Czech Republic, Czech Republic

Jaromír Štětina, Senator, Parliament of the Czech Republic, Czech Republic

Emanuelis Zingeris, Member of Parliament, Lithuania, Chairman, International commission for the assessment of crimes of the Nazi and Soviet occupation regimes in Lithuania, Lithuania

Tseten Samdup Chhoekyapa, Representative of His Holiness the Dalai Lama, Geneva, Tibet, Switzerland

Ivonka Survilla, Exile President of Belorussia, Canada

Zianon Pazniak, Chairman of the People's National Front of Belorussia, Chairman of the Belorussian Conservative Christian Party, United States

Růžena Krásná, former political prisoner, politician, Czech Republic

Jiří Stránský, former political prisoner, writer, former PEN club chairman, Czech Republic

Václav Vaško, former political prisoner, diplomat, catholic activist, Czech Republic

Alexandr Podrabinek, former dissident and political prisoner, journalist, Russian Federation

Pavel Žáček, Director, Institute for the Study of Totalitarian Regimes, Czech Republic

Miroslav Lehký, Vice-director, Institute for the Study of Totalitarian Regimes, Czech Republic

Łukasz Kamiński, Vice-director, Institute of National Remembrance, Poland

Michael Kißener, professor of history, Johann Gutenberg University, Mainz, Germany

Eduard Stehlík, historian, Vice-director, Institute for Military History, Czech Republic

Karel Straka, historian, Institute for Military History, Czech Republic

Jan Urban, journalist, Czech Republic

Jaroslav Hutka, former dissident, songwriter, Czech Republic

Lukáš Pachta, political scientist and writer, Czech Republic